

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФАХІВЦЯ

У статті з'ясовано суть особистісного та діяльнісного підходів, обґрунтовано використання інтегрованої форми особистісно-діяльнісного підходу до вивчення проблеми конкурентоспроможності фахівця, визначено особливості цього підходу до досліджуваної проблеми.

Ключові слова: конкурентоспроможність, майбутній конкурентоспроможний фахівець, особистісний підхід, діяльнісний підхід, методологічна основа.

У дослідженні проблеми конкурентоспроможності фахівця особливе місце належить особистісно-діяльнісному підходу, що враховує основні ідеї особистісного й діяльнісного підходів. Поєднання ідей цих підходів зумовлено тим, що, погоджуючись з такими вченими, як В. Андреев, Т. Вашило, О. Гусак, Л. Деркач, Ю. Ібрагім, Д. Котікова, Н. Кузьміна, О. Лазарєва, Л. Міщенко, Л. Петриченко, В. Сластьонін, Л. Спирін, Н. Ткачова та інші, процеси розвитку особистості і її професійного становлення як фахівця, необхідно розглядати цілісно, адже розвиток особистості, майбутнього конкурентоспроможного фахівця, зокрема, здійснюється саме в процесі його професійної підготовки, що передбачає безпосередньо його діяльність (навчальну, професійну), виконання ним певних дій, операцій. Обґрунтовуючи доцільність об'єднання вищезазначених підходів, О. Леонтьєв [8] зазначає, що таким чином досягається необхідна цілісність у формуванні (вихованні) будь-якої якості особистості, у виборі й запровадженні технологій, форм, методів, засобів експериментальної роботи, адже саме діяльність є основою, засобом, вирішальною умовою розвитку особистості. Діяльність людини є процесом, у якому здійснюються переходи між полюсами "суб'єкт-об'єкт", тобто перехід об'єкта в його суб'єктивну форму й водночас у діяльності перехід в об'єктивні результати. Як зазначає В. Мезінов, "пізнання педагогічних дій і процесів найбільш продуктивне з позиції особистісно-діяльнісного підходу" [9]. Вважаємо за доцільне розглянути кожен з вищезазначених підходів окремо, а потім визначити основні положення особистісно-діяльнісного підходу до досліджуваної проблеми.

Мета статті полягає в з'ясуванні суті особистісного й діяльнісного підходів, обґрунтуванні значущості й доцільності використання дефісної форми особистісно-діяльнісного підходу до вивчення проблеми конкурентоспроможності фахівця, виокремленні його основних положень до досліджуваної проблеми.

Теоретиками особистісного підходу є А. Мудрик, Ш. Амонашвілі [11] та інші вчені. Ключовою дефініцією цього підходу є поняття особис-

тості та її структури. В основі особистісного підходу в освіті лежать ідеї Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна [1; 2; 8; 15] про особистість як суб'єкт діяльності. Концептуальні й методичні передумови та окремі аспекти особистісного підходу поступово визначалися в дослідженнях особистості, що були проведені такими зарубіжними й українськими вченими, як К. Абульханова-Славська, І. Бех, Л. Божович, В. Давидов, У. Джемс, П. Жане, Є. Клімов, І. Кон, Г. Костюк, М. Ланге, Ф. Лерш, А. Маслоу, В. Мерлін, Г. Олпорт, О. Пехота, К. Платонов, В. Рибалка, К. Роджерс, І. Сікорський, Е. Шпрангер, В. Штерн [5; 6; 10; 13; 14] та ін. Цілісна педагогічна концепція, що ґрунтується на особистісному підході, висвітлена в фундаментальних дослідженнях Є. Бондаревської, В. Серікова, В. Сластьоніна, І. Якиманської [16; 18]. Важливі кроки в безпосередньому формуванні особистісного підходу (в його експліцитній, тобто синтетичній, цілісній формі), конкретні спроби окреслити його контури були здійснені в працях таких психологів, як Н. Лейтес, А. Петков, Б. Федорошин та ін. Розробці цього підходу багато в чому сприяла нова парадигма педагогічного мислення, в основі якої була орієнтація освітнього процесу не на передачу й засвоєння соціального досвіду, а на загальний розвиток особистості. Суть особистісного підходу, сформульована І. Зимньою, полягає в тому, що навчання – це “суб'єктно орієнтована організація й управління педагогом навчальною діяльністю учня при вирішенні ним спеціально організованих навчальних завдань різної складності й проблематики. Ці завдання розвивають не тільки предметну та комунікативну компетентність учня, а і його самого як особистість” [4, с. 74].

За І. Кон, особистісний підхід – “це не просто врахування індивідуальних особливостей підлітків чи юнаків, за якими вони відрізняються один від одного, а передусім, послідовне завжди й у всьому ставлення до них як до особистості, як до відповідального й самоусвідомлюваного суб'єкта діяльності” [6, с. 179].

На думку Ж. Шуткіна [17], особистість розуміють як онтогенетичне набуття людини, результат складного процесу його соціального розвитку, “вростання” в культуру. Проаналізувавши педагогічний досвід Б. Ананьєва, І. Зимньої, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, І. Якиманської та інших, вона доходить висновку, що особистісний підхід в освіті формується на положенні про те, що особистість виявляється, реалізується й розвивається в діяльності через суб'єктність, предметність, активність, цілеспрямованість, вмотивованість, усвідомленість діяльності, опору на життєвий і пізнавальний досвід суб'єкта діяльності. Спираючись на досвід С. Рубінштейна, Ж. Шуткіна зазначає, що особистість виявляється в здатності людини “бути особистістю” – виявляти своє ставлення до світу й до самого себе, займати певну позицію.

Як зазначає Є. Клімов [5], цілісність як фундаментальна характеристика особистості знаходить своє відображення в розумінні особистісних функцій професіонала як суб'єкта діяльності. Ним визначено такі функції,

розгляд яких є доцільним у контексті дослідження: образ світу; спрямованість, сукупність мотивів (соціально орієнтовані мотиви, діяльнісно орієнтовані мотиви, широкі, конкретні; мотиви, що звернені на суміжні предметні галузі); ставлення до зовнішнього світу, до людей, до діяльності; ставлення до себе, особливості саморегуляції; креативність, її особливості, прояви; інтелектуальні риси індивідуальності; оперативні риси індивідуальності (умілість, готовність до дій, виконавчі здібності); емоційність, особливості її прояву; особливості усвідомлення близького й більш віддаленого рідства своєї професії з іншими; уявлення про складні здібності, поєднання особистісних якостей, що очікуються в цій спільноті у професіонала; усвідомлення того, які якості ця професія розвиває в людини або яким дає можливість виявлятися та які пригнічує; уявлення про своє місце в професійній спільноті.

Як зазначають А. Губа та О. Попова [12], принцип особистісного підходу в організації навчально-виховного процесу передбачає: визначення особистості студента головним суб'єктом педагогічного процесу, визнання його як соціальної цінності; дотримання принципу врахування індивідуальних особливостей особистості, зокрема вияв поваги до її самотності, унікальності та своєрідності; орієнтацію на особистість кожного студента як на мету, об'єкт, суб'єкт, результат навчання й виховання; ставлення до студента як до суб'єкта власного розвитку; проектування мети освіти як найповнішого розвитку індивідуальних здібностей, реалізації індивідуально-особистісного життєвого проекту, визначення життєвих планів і способів самореалізації; урахування закономірностей процесу самовдосконалення особистості; самоорганізацію, реалізація якої здійснюється в спеціально створеному педагогом навчальному середовищі, що передбачає спільну творчу діяльність організаторів, викладачів, студентів, громадськості у визначенні планів, програм, стратегій педагогічного процесу.

На підставі вищезазначеного вчені роблять висновок про те, що особистісний підхід доцільно розглядати як сукупність концептуальних уявлень, принципів, цільових установок, орієнтацій, методико-психодіагностичних і психолого-педагогічних засобів, які сприяють більш глибокому й повному баченню, розумінню особистості студента й на цій основі – її гармонійному розвитку.

З позицій особистісного підходу досліджують проблему формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця В. Мезінов, Ж. Шуткіна та ін.; окремі положення цього підходу до обґрунтування проблеми конкурентоспроможності знаходимо у працях Т. Вашило, Н. Корнейченко, Д. Котікової, Д. Мустафіної та ін.

Так, Ж. Шуткіна розглядає цей підхід крізь призму суб'єктності майбутнього конкурентоспроможного фахівця. Дослідниця зазначає, що "актуальність становлення суб'єктності майбутнього конкурентоспроможного спеціаліста простежується в таких аспектах: а) в площині саморозвитку: суб'єктність забезпечує основу розвитку особистості, індивідуальності,

універсальності людини; без неї процес саморозвитку втрачає свою цілісність, комплексність, головну суть; б) у площині освітньо-виховного процесу: суб'єктні характеристики студента забезпечують активність, вибірковість, креативність, а отже, успішність в оволодінні професією; перетворюють навчальний процес у спільну творчість суб'єктів (вихователя та студента)" [17, с. 75]. Вчена розглядає конкурентоспроможність як особистісну функцію, що формується як характеристика конкурентоспроможності; вона бере за основу положення психології професійного розвитку трьох сфер розвитку конкурентоспроможної особистості: сфера діяльності, сфера спілкування, сфера особистості та її самосвідомості, що співвідноситься зі структурою суб'єктності.

Узагальнення наукових публікацій з питань становлення й розвитку особистості в освітньому процесі вищого навчального закладу дало змогу дослідниці схарактеризувати цей процес щодо його значення у формуванні конкурентоспроможної особистості як реалізацію певної педагогічної стратегії, що має інтерес для нашого дослідження:

1. Педагогічна стратегія формування суб'єктної позиції особистості студента має відповідати принципам: орієнтації на особистісну та професійну індивідуальність кожного студента, забезпечення диференційного й індивідуально творчого підходу до його підготовки; посилення суб'єктних потенціалів особистості кожного студента; відкритість, варіативність, динамічність змін у змісті, формах, методах професійної підготовки; фундаменталізація вищої освіти в поєднанні з поглибленою професіоналізацією; діалогізація навчально-пізнавального процесу та його проблематизація; полісуб'єктність педагогічного процесу, що передбачає активність, ініціативу й відповідальність усіх його учасників.

2. Технологія суб'єктно-розвивального навчання складається з такої послідовності її етапів: постадійний розвиток суб'єктної позиції через спеціально організований процес навчання – вторинна діагностика суб'єктної позиції – корекція спочатку обраної стратегії й тактики суб'єктного навчання. При цьому важливими умовами ефективної реалізації суб'єктно-орієнтованого навчання є полісуб'єктний характер взаємодії в навчальному процесі, узгодженість його змісту й організації з порівневими характеристиками особистості студента, одночасне посилення всіх компонентів суб'єктної позиції, психологічна готовність викладачів вищого навчального закладу до прийняття суб'єктно-педагогічних стратегій.

3. Психолого-педагогічними умовами, що стимулюють суб'єктне становлення й розвиток студентів, є: гуманістично орієнтована діагностика й самодіагностика суб'єктної позиції; переорієнтація вузівської освіти з моносуб'єктної на полісуб'єктну парадигму, на узагальнену модель суб'єктного майбутнього фахівця; збіг логіки освітнього процесу з логікою послідовного становлення й розвитку суб'єктної позиції студентів (етапність суб'єктного навчання), вивчення та критеріальне оцінювання динаміки розгортання суб'єктної позиції; полісуб'єктний характер взаємодій між

усіма учасниками освітнього процесу; утвердження принципів плюралізму, інакомислення, вільного й відповідального вибору в освітньому середовищі; міждисциплінарна інтеграція знань, освітніх технік і технологій з метою розвитку особистісного потенціалу студента; цілісний розвиток суб'єктної позиції майбутнього професіонала; орієнтація студентів на особистісну та професійну життєтворчість, розвиток культури самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення; орієнтація студентів на особистісну самореалізацію в професійній діяльності, розвиток суб'єктної позиції до навчальної та професійної праці, вироблення індивідуально-особистісних стратегій і тактик власної життєдіяльності.

Особливий внесок у розробку діяльнісного підходу належить О. Леонтєву [8]. За цим підходом вихідним методом вивчення психіки й поведінки особистості є аналіз перетворювань психічного відбиття в процесі діяльності, що досліджується в її філогенетичному, історичному, онтогенетичному й функціональному розвитку. Вчений стверджує, що реальним базисом особистості людини є сукупність її суспільних за своєю природою ставлень до світу, що реалізуються діяльністю, точніше сукупністю різноманітних діяльностей особистості. Тільки завдяки діяльності особистість стає суб'єктом пізнання й перетворення дійсності. Сукупність діяльностей, що реалізуються особистістю, утворює багатство й широту зв'язків індивіда зі світом. Враховуючи вищезазначене, він доходить думки, що діяльність виступає вирішальним фактором розвитку й реалізації особистості, одним з головних параметрів її структури. Виходячи із цих міркувань, О. Леонтєв доходить загального висновку, що “в дослідженні особистості не можна обмежуватися з'ясуванням передумов, а слід виходити з розвитку діяльності, її конкретних видів і форм та тих зв'язків, у які вони вступають один з одним, оскільки їх розвиток радикально змінює значення цих передумов”. Отже, у дослідженні слід рухатися “не від набутих навичок, умінь, знань до діяльностей, що їх характеризують, а від змісту і зв'язків діяльностей до того, як і які процеси їх реалізують, роблять їх можливими” [8, с. 142].

На основі аналізу праць психологів та педагогів з проблеми дійшли переконання, що основними принципами діяльнісного підходу є такі: розвитку й історизму; предметності; активності, що включає активність надситуативну як специфічну особливість психіки людини; інтеріоризації – екстеріоризації як механізм засвоєння суспільно-історичного досвіду; єдності побудов внутрішньої й зовнішньої діяльності; системного аналізу педагогічних явищ, процесів.

Ключовою дефініцією зазначеного підходу є поняття “діяльність”, суть якого полягає в тому, що воно відбиває ставлення суб'єкта як суспільної істоти до зовнішньої діяльності, що опосередковується процесом її перетворення та зміни.

Ідеї діяльнісного підходу до проблеми формування конкурентоспроможності знаходимо у працях Т. Вацило, Д. Котікової, Д. Мустафіної, В. Мезінова, Ж. Шуткіної. Як пріоритетний у дослідженні проблеми фор-

мування конкурентоспроможності цей підхід використано в праці Л. Ємельянової [3]. Так, дослідниця зазначає, що конкурентоспроможність виявляється тільки в процесі діяльності в умовах конкуренції. У цьому випадку актуалізується конкурентоспроможність. На думку Л. Ємельянової, конкурентоспроможність визначається, передусім, як досягнення суб'єктом найкращого результату діяльності в умовах конкуренції. Конкурентні переваги фахівця створюються за рахунок високих результатів діяльності, професійної компетентності, співробітництва, ціннісних орієнтацій суб'єкта. Цікаво, що до структурних компонентів конкурентоспроможності вчена зараховує компетентності, що необхідно сформувати. При цьому до діяльнісного компонента вона включає професійну компетентність, що підтверджує нашу думку про зв'язок компетентнісного та діяльнісного підходів.

Пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції особистісно-діяльнісного підходу має такі особливості: становлення особистості розуміють як процес і результат її діяльності; діяльність вивчають з позицій особистості, що виконує дії в аспекті їх доцільності, усвідомленості, осмисленості, оптимальності; освітній процес аналізують з позицій полісуб'єктної взаємодії його учасників; аналіз діяльності ґрунтується на уявленнях про різні професійні світи. Відмінності в професійній свідомості пов'язані з різним полем особистісних сенсів суб'єктів; механізм регуляції поведінки й діяльності вивчають в аспекті співвідношення їх з особистісними критеріями, нормами, рівнем потреб; суть освіти розуміють як процес формування й перетворення індивідуально-неповторного досвіду на основі включення студентів у практичну діяльність, саморозвиток, самовиховання, взаємодію з навколишнім середовищем; процес передачі й засвоєння цінностей, пов'язаних із професійною діяльністю, розуміють як перехід від усвідомлення особистісного сенсу теоретичних ідей, предметів, явищ, дій у власному досвіді до розуміння їх значень; пізнання особистості та її діяльності ґрунтується на парадигмі цілісно-інтегрального їх вивчення.

В. Мезінов [9] зазначає, що використання особистісно-діяльнісного підходу до дослідження процесу формування конкурентоспроможності особистості майбутнього фахівця може бути конкретизовано за допомогою таких правил: вивчати особистість у діяльності та діяльність особистості; вивчати педагогічні явища й процеси в умовах надання особистості свободи вибору, на основі збереження ініціативи й забезпечення максимальної самостійності у виконанні всіх дій; вивчати діяльність особистості в єдності зовнішньопредметних та розумових дій з вербацією їх на основі коментування, обґрунтування; використовувати поопераційний аналіз професійних дій з вивченням рівня їх доцільності, усвідомленості, осмисленості, оптимальності, засвоєння особистістю; вивчати діяльність на різних рівнях її організації (рівні вирішення стратегічних, тактичних, оперативних завдань); аналіз дій майбутнього фахівця з вирішення професійних завдань поєднувати з вивченням факторів і умов, що забезпечують інтеграцію особистісного потенціалу.

Висновки. Таким чином, використання інтегрованої форми особистісно-діяльнісного підходу як методологічної основи є дійсно доцільним, адже визначені підходи взаємодоповнюють один одного й дають змогу здійснити комплексне дослідження процесу формування майбутнього конкурентоспроможного фахівця.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – Москва : Наука, 1977. – 380 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. – Москва : Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Емельянова Л. А. Интегральные характеристики конкурентоспособного специалиста: контекстный подход / Л. А. Емельянова // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М. А. Шолохова. Педагогика и психология. Проблемы психологии управления. – 2010. – № 3. – С. 76–85.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Москва : Логос, 1999. – 384 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
6. Кон И. С. Психология старшеклассника : пособие для учителя / И. С. Кон. – Москва : Просвещение, 1989. – 255 с.
7. Корнейченко Н. В. Формирование конкурентоспособности специалиста гостиничного сервиса в процессе обучения в колледже : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Корнейченко Наталья Викторовна. – Астрахань, 2008. – 144 с.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев. – Москва : Смысл : Академия, 2004. – 346 с.
9. Мезинов В. Н. Формирование конкурентоспособности будущего учителя в образовательном процессе университета : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Владимир Николаевич Мезинов. – Елец, 2009. – 317 с.
10. Мерлин В. С. Очерки психологии личности / В. С. Мерлин. – Пермь : ПГПИ, 1993. – 280 с.
11. Мудрик А. В. Личностный подход в воспитании / А. В. Мудрик // Магистр. – 1991. – № 1. – С. 25–31.
12. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колективна монографія / за заг. ред. В. І. Лозової. – Харків : Віровець А. П. : Апостроф, 2012. – 348 с.
13. Оллпорт Г. Личность в психологии / Г. Оллпорт. – Москва ; Санкт-Петербург, 1998. – 137 с.
14. Парсонс Г. Личность в современном мире / Г. Парсонс. – Москва : Прогресс, 1998. – 265 с.
15. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн ; отв. ред. Е. В. Шорохова. – 2-е изд. – Москва : Педагогика, 1976. – 416 с.
16. Сериков В. В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии / В. В. Сериков. – Волгоград : Перемена, 1994. – 152 с.
17. Шуткина Ж. А. Организационно-педагогические условия формирования конкурентоспособности выпускников негосударственного вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Жанна Александровна Шуткина. – Нижний Новгород, 2008. – 177 с.
18. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. – Москва, 1996. – 96 с.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2015.

Ильенко Е. Л. Особенности личностно-деятельностного подхода в исследовании проблемы конкурентоспособности специалиста

В статье раскрыта суть личностного и деятельностного подходов, обосновано использование интегрированной формы личностно-деятельностного подхода к изучению проблемы конкурентоспособности специалиста, определены особенности данного подхода к исследуемой проблеме.

Ключевые слова: конкурентоспособность, будущий конкурентоспособный специалист, личностный подход, деятельностный подход, методологическая основа.

Iliencko E. Features Student-Active Approach in the Study of Problems of Competitiveness Specialist

In the article the issues of personal and activity approaches as one of the key ways in the solving of the problem of specialist's competitiveness building are described. The essence of the mentioned methodological approaches is specified. On the basis of analysis of scientific works by V. Andreev, T. Vashylo, O. Gusak, L. Derkach, J. Ibrahim, D. Kotikova, N. Kuzmina, O. Lazareva, L. Mischenko, L. Petrichenko, V. Slaktionin, L. Spirin, N. Tkachova and others the use of integrated personal and activity approach in the future specialist's competitiveness forming problem study is grounded. The main ideas and peculiarities of this integrated approach are defined.

It is proved in the article that the key notion of personal approach is the notion of personality and its structure. On the basis of analysis of scientific works by B. Ananiev, Sh. Amonashvili, L. Vyhotskyi, I. Zynmia, A. Mudryk, S. Rubinshtein and others the essence of this phenomenon is specified. Grounding on the papers of the scientists who used this approach in the context of the problem of competitiveness (T. Vashylo, N. Korneichenko, D. Kotikova, D. Mustafina, V. Mezinov, Z. Shutkina and others) the key ideas and peculiarities of the mentioned approach in the context of the future specialist's competitiveness forming problem are defined.

As for activity approach it is found out that among the scientists who considered it as one of the most important in studying different pedagogical problems O. Leontiev can be named. On the basis of the analysis of the works by T. Vashylo, D. Kotikova, D. Mustafina, V. Mezinov, Z. Shutkina the key principles of this method in the context of the problem of the future specialist's competitiveness forming are specified.

Key words: competitiveness, future competitive specialist, personal approach, activity approach, methodological basis.